

Жукова В. І.

<https://orcid.org/0000-0003-4124-7985>

*аспірант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ,
детектив Національного антикорупційного бюро України*

ВЗАЄМОДІЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ОРГАНУ ІЗ ОБІЗНАНИМИ ОСОБАМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ДОСВІД ЛАТВІЇ ТА ПОЛЬЩІ

INTERACTION OF THE ANTI-CORRUPTION BODY WITH KNOWLEDGEABLE PERSONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: LATVIAN AND POLISH EXPERIENCE

Статтю присвячено дослідженню питання взаємодії правоохоронних антикорупційних органів Латвії та Польщі із контролюючими органами, аналізу нормативного врегулювання процесуального статусу, прав та обов'язків обізнаних осіб у кримінально-процесуальному законодавстві цих країн з метою пошуку найоптимальніших моделей та перейняття позитивного досвіду Україною. Здійснено аналіз місця вказаних країн в рейтингу Transparency International за індексом сприйняття корупції, виокремлено правоохоронні антикорупційні органи Латвії та Польщі, проаналізовано їх функції та підслідність. Досліджено процесуальний статус, права і обов'язки, повноваження експертів, спеціалістів та ревізорів, порядок та випадки їх залучення у кримінальному провадженні, підстави та порядок відводу, доказове значення їх висновків. Оглядово здійснено аналіз повноважень вищих органів фінансового контролю цих країн, вивчено можливість використання висновків їх аудиту як доказів у кримінальному провадженні. Акцентовано увагу на прогресивному підході Латвії щодо окремої регламентації повноважень аудитора як учасника кримінального провадження, можливості його залучення при проведенні слідчих дій та широкому колу повноважень, якими він наділений. Резюмовано про вдалу конструкцію у КПК Латвії щодо «запрошеного експерта», випадки залучення та повноваження якого ширші, ніж українських або польських спеціалістів. Сформульовано висновки про необхідність перейняття позитивного досвіду щодо регламентації питання відводу експертів, спеціалістів та аудиторів у випадку наявності сумнівів у їхніх знаннях або компетентності. Наголошено на необхідності законодавчого врегулювання порядку допиту експертів, спеціалістів та аудиторів, а також питання призначення ревізій та перевірок контролюючими органами з урахуванням практики країн-членів Євросоюзу.

Ключові слова: *спеціаліст, експерт, аудитор, ревізор, спеціальні знання.*

The article is devoted to the study of the interaction of the law enforcement anti-corruption bodies of Latvia and Poland with the controlling bodies, the analysis of the normative regulation of the procedural status, the rights and duties of knowledgeable persons in the criminal procedural legislation of these countries with the aim of finding the most optimal models and adopting positive experience by Ukraine. An analysis of the place of the indicated countries in the Transparency International rating based on the corruption perception index was carried out, the law enforcement anti-corruption bodies of Latvia and Poland were singled out, their functions and accountability were analyzed. The procedural status, rights and obligations, powers of experts, specialists and auditors, the procedure and cases of their involvement in criminal proceedings, the grounds and procedure for recusal, the probative value of their conclusions were studied. The analysis of the powers of the higher financial control bodies of these countries was reviewed, and the possibility of using their audit findings as evidence in criminal proceedings was studied. Attention is focused on the progressive approach of Latvia regarding the separate regulation of the auditor's powers as a participant in criminal proceedings, the possibility of his involvement in investigative actions, and the wide range of powers he has. The article summarizes the successful construction of the "invited expert" in the CPC of Latvia, whose involvement and powers are broader than those of Ukrainian or Polish specialists. Conclusions on the need to adopt positive experience regarding the regulation of the issue of disqualification of experts, specialists and auditors in case of doubts about their knowledge or competence have been formulated. The need for legislative regulation of the procedure for questioning experts, specialists and auditors, as well as the issue of appointment of audits and inspections by supervisory bodies, taking into account the practice of EU member states, was emphasized.

Key words: *specialist, expert, auditor, inspector, specialized knowledge.*

У червні 2022 Україна набула статусу кандидата на вступ до Євросоюзу. Європейська Комісія рекомендувала надати Україні статус кандидата, за умови, що буде вжито ряд кроків, серед яких посилення боротьби з корупцією, зокрема на високому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань, а також забезпечення належної динаміки судових справ та винесених вироків [1].

Останніми країнами, що приєдналися до Євросоюзу, були у 2004 році Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія, у 2007 році – Болгарія та Румунія, а також Хорватія – у 2013 році [2].

За розрахунками міжнародної організації Transparency International у 2021 році індекс сприйняття корупції у Латвії становив 59 балів зі 100, що на 2 бали вище, ніж у 2020 році, тому Латвія розділила з Ізраїлем та Сент-Вінсент і Гренадіни 36 місце зі списку 180 країн. В Польщі за 2021 рік індекс сприйняття корупції становив 56 балів зі 100 як і у 2020 році, і Польща разом з Італією та Сент-Люсією посіла 42 місце. У 2012 індекс Латвії становив 49 і Латвія займала 54 місце, а індекс Польщі становив 58 і Польща посідала відповідно 41 зі 176 країн [3].

В той же час індекс сприйняття корупції в Україні за 2021 рік склав 32 бали, що на 1 бал нижче, ніж у 2020 році, та дозволив посісти нам 122 місце серед 180 країн. Для порівняння – у 2012 у нас було 26 балів і 144 місце зі 176 країн [3].

Можна із впевненістю стверджувати, що важливим поштовхом до актуалізації проблеми боротьби із корупцією в цих країнах стало приєднання до Європейського Союзу, а тому в даному дослідженні є необхідність проаналізувати особливості взаємодії правоохоронних антикорупційних органів Латвійської Республіки та Республіки Польща із контролюючими органами, а також нормативно-правове врегулювання процесуального статусу, прав та обов'язків обізнаних осіб у кримінально-процесуальному законодавстві цих країн з метою пошуку найоптимальніших моделей та перейняття позитивного досвіду Україною.

В Латвійській Республіці функціонує Бюро з питань запобігання та боротьби із корупцією (KNAB), яке фактично є симбіозом україн-

ських Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції. Так до функцій KNAB відноситься притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб та застосування санкцій за адміністративні правопорушення у сфері запобігання корупції у випадках, передбачених законом, а також проведення слідчо-оперативних дій щодо виявлення кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом, на службі в органах державної влади, якщо вони пов'язані з корупцією [4]. KNAB відповідає за розслідування злочинів, скоєних на службі в державних установах, зокрема: прохання, вимагання, отримання, привласнення та надання хабара; посередництво у хабарництві; бездіяльність посадової особи, якщо вона вчинена з метою набуття майна; підробка офіційних документів, якщо вона вчинена з метою набуття майна; недобросовісне використання службового становища, якщо воно вчинене з метою набуття майна; порушення обмежень, що покладаються на посадову особу; незаконна участь в угодах з нерухомістю; торгівля впливом [5].

В Республіці Польща працює Центральне антикорупційне бюро (СВА), яке є спеціальним органом, створеним з метою протидії корупції у суспільному та економічному житті, зокрема в органах державної влади та місцевого самоврядування, а також для боротьби з діяльністю, що завдає шкоди економічним інтересам держави [6]. Завданнями Бюро з точки зору його законодавчої компетенції є, насамперед, виявлення, попередження та розкриття злочинів, зазначених у ст. 2, абз. 1 п. 1 Закону про СВА [7], та притягнення до відповідальності винних, зокрема: виявлення та запобігання випадкам недотримання обмежень на провадження господарської діяльності особами, які виконують публічні функції; документальне обґрунтування та початок реалізації положень про відшкодування безпідставно одержаної вигоди за рахунок коштів Державного казначейства або інших публічно-правових осіб; контроль правильності та правдивості майнових декларацій або заяв про провадження господарської діяльності особами, які виконують публічні функції; виявлення фактів недотримання окремих положень процедур законотворчості та виконання

рішень щодо: приватизації та комерціалізації, фінансової підтримки, проведення державних закупівель, розпорядження активами суб'єктів державного фінансового сектору, суб'єктів державних фінансів, суб'єктів підприємницької діяльності з Державним казначейством, акціонерних товариств або одиниць місцевого самоврядування, надання концесій, дозволів, виключень, пільг, преференцій, квот, граничних тарифів, поручительств і банківських гарантій [6; 7].

Що стосується обізнаних осіб, то КПК Латвії (ст. 26) окремо виділяє серед учасників кримінального провадження: експерта експертної установи; експерта, який не працює в експертній установі, якщо особа, яка здійснює кримінальне провадження, доручила йому проведення експертизи; ревізора (аудитора) за дорученням особи, яка керує провадженням. Особою, яка керує провадженням визначається слідчий, а у виняткових випадках прокурор під час розслідування, прокурор при підтриманні державного обвинувачення, а також відповідний суддя чи склад суду, що розглядають справу (ст. 27) [8].

Процесуальний статус обізнаних осіб у Польщі визначає Глава 22 КПК «Експерти, перекладачі, спеціалісти». Так, якщо для встановлення обставин, які мають значення для вирішення справи, потрібна спеціальна інформація, необхідно залучити експерта або експертів. Для видачі висновку можна також звернутися до наукової чи спеціалізованої установи і відповідно положення про експертів застосовуватимуться до наукової або спеціалізованої установи та осіб, які беруть участь у видачі висновку цієї установи. Як експерт зобов'язаний виступати не тільки судовий експерт, а й будь-яка особа, яка свідомо володіє відповідними знаннями в даній галузі (ст.ст. 193, 195) [9].

Відповідно до ст. 194 КПК Латвії експертиза призначається у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідно використати спеціальні знання в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла. Експерт експертної установи (ст. 33) має повноваження у кримінальному провадженні, якщо він набув права на проведення окремих видів експертиз і за призначенням

особи, яка керує провадженням: проводить експертизу, якщо необхідно провести дослідження з метою отримання відомостей, необхідних для доказування, із застосуванням спеціальних знань, приладів і речовин; проводить огляд місця події або інших місць, трупа, місцевості та предметів; проводить огляд осіб; вилучає зразки для порівняльного дослідження; бере участь у проведенні інших слідчих дій; використовує спеціальні знання для виявлення та вилучення слідів та інших предметів кримінального правопорушення. Експерт має право: 1) ознайомлюватися з матеріалами кримінальної справи; 2) вимагати від особи, яка здійснює провадження, додаткові відомості та матеріали, необхідні для проведення експертизи; 3) відмовити у проведенні експертизи (давати висновок), якщо поданих матеріалів недостатньо або поставлені питання виходять за межі її компетенції; 4) задавати питання в межах предмета експертизи особам, які допитуються з дозволу або через особу, яка здійснює провадження. Експерт має право проводити експертизу, визначену особою, яка керує провадженням, або учасником слідчої групи, і давати відповіді на поставлені запитання. Якщо експерт дійшов висновку, що за допомогою спеціальних знань він може отримати інформацію, яка має значення для кримінального провадження і щодо якої не ставилося питання, він повідомляє про таке отримання особу, яка здійснює провадження, письмово. Експерт виконує свої обов'язки: на підставі вказівки особи, яка керує провадженням, яка зафіксована в протоколі слідчих дій, у яких бере участь експерт; відповідно до процесуального рішення призначити експертизу [8].

КПК Польщі (ст.ст. 198, 200) передбачає, що експерт обов'язково складає таку присягу: «Усвідомлюючи важливість своїх слів і відповідальність перед законом, я урочисто обіцяю виконувати покладені на мене обов'язки з усією ретельністю і неупередженістю». За необхідності експерт може викликатися для участі у зборі доказів. Залежно від доручення процесуального органу експерт подає висновок в усній або письмовій формі [9].

КПК Латвії (ст.ст. 34, 202) також передбачає право особи, яка керує провадженням, запросити та доручити постановою проведення експертизи особі, яка не є експертом експертної

установи, але знання та практичний досвід якої є достатніми для проведення експертизи. Таку особу КПК Латвії визначає як «Pieaicinātais eksperts» – запрошеного експерта. Запрошений експерт в Латвії має майже ті ж самі права і обов'язки, що і експерт експертної установи. При дорученні проведення експертизи запрошеному експертові особа, яка здійснює провадження, обирає спеціаліста та повинна: перевірити його характер і компетентність; переконатися у відсутності перешкод, які могли б перешкодити йому провести експертизу; подати експерту постанову про призначення експертизи, об'єкт дослідження та всі необхідні матеріали; роз'яснити йому права та обов'язки експерта; повідомити його про відповідальність за відмову від проведення експертизи та завідомо неправдивий висновок; у разі необхідності роз'яснити порядок складання висновку експертизи. Особливо передбачено обов'язок для роботодавця запрошеного експерта не створювати перепони для виконання працівником експертизи у випадку отримання доручення слідчого, прокурора, суду на проведення експертизи [8].

КПК Польщі крім експертів також визначає як учасника провадження спеціаліста (ст.ст. 205, 206). Так, якщо огляд, допит із застосуванням технічних засобів для здійснення цієї діяльності на відстані, експеримент, експертиза, вилучення предметів чи обшук потребують проведення технічних заходів, зокрема проведення обмірів, обчислень, фотографування, фіксації слідів, – для участі в них можуть бути залучені спеціалісти. Спеціаліст, який не є посадовою особою процесуального органу, може бути викликаний перед початком роботи для складання присяги: «Усвідомлюючи важливість дорученої мені діяльності та відповідальність перед законом, урочисто обіцяю, що буду виконувати покладені на мене обов'язки з усією ретельністю та неупередженістю». До спеціалістів відповідно застосовуються майже всі положення про експертів. У разі необхідності спеціалісти можуть бути допитані в якості свідків [9].

Також до учасників кримінального провадження КПК Латвії відносить аудитора (ст. 35) і визначає його як особу, яка має повноваження вести кримінальне провадження, якщо вона

отримала відповідну кваліфікацію, отримала сертифікат відповідно до процедур, встановлених законом, для проведення аудиту, і отримала спеціальне завдання, визначене в постанові особи, яка керує провадженням, або запис у протоколі слідчої дії. За дорученням особи, яка керує провадженням, аудитор (ревізор) повинен: провести інвентаризацію; здійснити перевірку та вилучення документів; перевірити товари, продукцію, сировину в обсязі, необхідному для проведення аудиту; надати опис господарсько-фінансової діяльності в обліку, якщо таку характеристику можна дати без проведення перевірки; допитати свідків або брати участь у їх допиті; проводити перевірку в обсязі, погодженому з особою, яка керує провадженням; ознайомлювати зацікавлених осіб з матеріалами ревізії; надати аудиторську оцінку запереченням зацікавлених осіб. Крім того передбачено (ст. 190) обов'язок керівників юридичних осіб провести в межах своєї компетенції та на вимогу особи, яка керує провадженням, документальну ревізію, інвентаризацію, відомчу чи службову експертизу та подати документи в установленому порядку та термін разом з відповідними доповненнями щодо виконаного запиту [8].

Орім загальних підстав для відводу щодо недопустимості перебування у шлюбі або спорідненості першого ступеня, підставою для відводу експерта та аудитора у Латвії може бути також недостатня професійна готовність до виконання відповідних обов'язків (ст. 53) [8]. Відповідно до КПК Польщі (ст. 195) крім стандартних підстав для відводу також передбачено відвід та заміна експерта на іншого при наявності причин, що послаблюють довіру до знань експерта [9].

На відміну від КПК України, який передбачає, що заяву про відвід експерту або спеціалісту розглядає слідчий суддя, в Латвії така заява розглядається особою, яка керує провадженням. За результатами розгляду відводу уповноваженою особою негайно приймається постановою, при чому в усіх випадках від особи, щодо якої подано відвід, мають бути отримані пояснення (ст. 56) [8].

У разі необхідності слідча дія в Латвії може бути проведена із запрошенням експерта, аудитора або спеціаліста. Наприклад, якщо під час

обшуку або огляду за участю експерта виявлені та вилучені сліди кримінального правопорушення або предмети, для яких згодом необхідно провести експертизу, місцезнаходження та ознаки таких слідів чи предметів, факт їх вилучення та особи, під відповідальність яких передано такі предмети чи сліди, зазначаються в протоколі огляду. У таких випадках огляд вилучених слідів і речей проводиться під час проведення експертизи. Особа, яка керує провадженням, може доручити експерту проведення повного огляду, якщо об'єкт огляду підлягає подальшому експертному дослідженню в цілому. Якщо ж в огляді бере участь ревізор, особа, яка керує провадженням, може доручити йому провести огляд та вилучити документи, необхідні для ревізії чи інвентаризації. У протоколі огляду зазначаються лише такі документи, їх місцезнаходження, факт вилучення та аудитор, під відповідальність якого передані документи, а сама перевірка документів проводиться під час ревізії або інвентаризації (ст.ст. 139, 161, 182) [8].

Крім того у Латвії (ст. 156) окремо врегульовано можливість допиту експертів та аудиторів з метою: з'ясування істотних для справи питань, які пов'язані з висновком експерта або аудитора і не потребують додаткового дослідження; уточнення відомостей щодо методу дослідження, використаного під час експертизи чи ревізії, або термінів, використаних у висновку; отримання відомостей про інші факти та умови, які не є складовою висновку, але пов'язані з участю експерта чи аудитора у кримінальному провадженні; з'ясування кваліфікації експерта або аудитора. При цьому такий допит експерта або аудитора проводиться відповідно до положень про допит свідка, однак такі особи не втрачають статусу експерта або аудитора [8]. Стаття 200 КПК Польщі встановлює, що особи, які брали участь у видачі висновку, у разі необхідності можуть бути допитані як експерти, а особи, які брали участь лише в дослідженні, – як свідки [9].

Відповідно до ст.ст. 133, 134 КПК Латвії доказами у кримінальному провадженні може бути висновок експерта або аудитора щодо фактів і обставин, наданий експертом або аудитором, який бере участь у конкретному кримінальному провадженні. Пояснення, надані експертом чи аудитором щодо висновку, або надана інформація щодо чи обставин, є пока-

заннями експерта чи аудитора. Крім того доказом може бути письмовий висновок контрольно-наглядового органу щодо фактів і обставин події, контроль за додержанням чи наглядом за якою здійснює цей орган відповідно до компетенція (повноваження), визначена законами та нормативними актами. Висновком компетентного органу у кримінальному провадженні вважається також акт інвентаризації або ревізії, складений комісією уповноважених осіб, уповноважених на складання такого акта. Заява компетентного органу щодо фактів і обставин, які є у розпорядженні такої установи у зв'язку з компетенцією та напрямками її діяльності, також вважається висновком компетентного органу [8].

Вищим органом фінансового контролю в Латвії є Державна аудиторська служба (Valsts kontroles), яка проводить аудит відповідно до міжнародних стандартів аудиту для державного сектора, тобто стандартів (ISSAI) Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI), які визнані в Латвійській Республіці. Будь-яка юридична або фізична особа, яка управляє та/або розпоряджається публічними ресурсами, здійснює державні закупівлі, державні підприємства, підприємства, що перебувають у власності самоврядування, та приватні підприємства, акції яких належать державі або самоврядуванню, підлягають перевірці з боку Державного контролю [10]. Відповідно до повноважень, визначених Законом, Державна аудиторська служба повинна повідомляти правоохоронні органи про виявлені під час перевірки порушення законів і нормативних актів та контролювати хід розслідування [10; 11].

Вищим контролюючим органом Польщі є Верховна Палата Контролю (Najwyższa Izba Kontroli) (ст. 1). Верховна Палата Контролю контролює діяльність органів державного управління, Національного банку Польщі, державних юридичних осіб та інших державних організаційних одиниць, а також може перевіряти діяльність органів місцевого самоврядування, юридичних осіб місцевого самоврядування та інших організаційних одиниць місцевого самоврядування. Верховна Палата Контролю також може здійснювати контроль за діяльністю інших організаційних одиниць

та суб'єктів господарювання (підприємств) у частині використання ними державного або муніципального майна або коштів та виконання фінансових зобов'язань перед державою у визначених законом випадках (ст. 2) [12].

Верховна Палата Контролю Польщі аналогічно Державній аудиторській службі Латвії у разі наявності обґрунтованої підозри у вчиненні злочину чи правопорушення повідомляє про це орган, уповноважений здійснювати кримінальне провадження за злочини чи правопорушення, та інформує про це керівника суб'єкта контролю або керівника вищого суб'єкта та компетентний орган державної влади чи місцевого самоврядування. Орган, призначений для притягнення до відповідальності за злочини чи проступки, зобов'язаний повідомити про результати розгляду Вищу контрольную палату (ст. 63) [12].

З цікавого – інспектор Верховної Палати Контролю може викликати працівника підконтрольної особи або іншу особу для явки у встановлене місце та час для надання свідчень як свідка. Право на відмову від надання свідчень як свідка мають працівник підконтрольної особи, відповідальний за діяльність, яка є предметом контролю, а також будь-яка особа, якщо надання нею показань могло б сприяти притягненню цієї чи інших визначених законом осіб до кримінальної чи фінансової відповідальності. До початку допиту інспектор зобов'язаний попередити свідка про кримінальну відповідальність за надання неправдивих відомостей або приховування правди. За неявку за викликом до інспектора для надання пояснень на особу може бути накладено штраф у розмірі мінімальної зарплати (ст.ст. 42, 45, 46, 48) [12].

Важливу роль аудиторських звітів Верховної Палати Контролю відмічає А. Неганов, прийшовши до висновку, що матеріали її аудиту можуть визнаватися доказами «dowody z urzędu» в порядку ст. 167 КПК Польщі та вважає, що надання аудиторю (ревізору) фактично процесуальних повноважень проводити допит працівника об'єкта контролю, інших організацій під письмове попередження свідка про кримінальну відповідальність за дачу неправдивих показань, як це передбачено польським законодавством, також може бути доцільним і в Укра-

їні [13, с. 74-77]. На нашу думку, законодавче закріплення таких повноважень для аудиторів Держаудитслужби України не матиме практичного результату, доки в Україні не зміниться підхід до притягнення до кримінальної відповідальності за відмову давати показання із посиланням на ст. 63 Конституції України за відсутності реальних підстав для цього.

У підсумку хотілося б звернути увагу, що і в Латвії, і в Польщі окремою підставою для відводу експерта (спеціаліста) є сумніви у його знаннях чи компетентності, чого КПК України не передбачає, хоча необхідність в нормативному регулюванні такої ситуації на практиці є. Крім того доречним є врегулювання в українському кримінально-процесуальному законодавстві питання допиту експерта та процесуального значення його показань.

Більш прогресивними ніж українська та польська регламентація визначення спеціаліста у кримінальному провадженні як особи, що надає технічну допомогу, вважаємо норми КПК Латвії щодо запрошеного експерта, який не є працівником експертної установи, проте має достатні знання та практичний досвід для проведення експертизи.

І беззаперечно позитивною є практика Латвії щодо окремої регламентації повноважень та доказового значення результатів роботи аудиторів (ревізорів) у кримінальному провадженні, підстав для залучення їх до проведення слідчих дій, а також права особи, яка керує провадженням, призначати документальну ревізію, інвентаризацію, відомчу чи службову експертизу.

Таким чином, Україна, як кандидат на вступ до Євросоюзу зобов'язана вжити ряд кроків, у тому числі посилення боротьби з корупцією, чому, на нашу думку, серед іншого могло б сприяти внесення системних змін до кримінального процесуального законодавства з метою врегулювання процесуального статусу експерта, спеціаліста та аудитора як учасників кримінального провадження, питання призначення ревізій та перевірок контролюючими органами з урахуванням практики країн, що приєдналися до Євросоюзу останніми, і демонструють зростання індексу сприйняття корупції за оцінками міжнародної організації Transparency International.

ЛІТЕРАТУРА:

1. URL: bit.ly/3BFrTpE.
2. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/European_Union.
3. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi>.
4. Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likums: adopted 18.04.2002. Latvijas Vēstnesis, 65, 30.04.2002. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/61679-law-on-corruption-prevention-and-combating-bureau/>.
5. URL: <https://www.knab.gov.lv/en/investigation-criminal-offences>.
6. URL: <https://www.cba.gov.pl/pl/o-nas/347,O-CBA.html>.
7. On the Central Anti-corruption Bureau (Ustawa o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym) : Act of 9 June 2006. URL: https://www.cba.gov.pl/ftp/filmy/ACT_on_the_CBA_updated_13_06_2011.pdf
8. Kriminālprocesa likums: adopted 21.04.2005. Latvijas Vēstnesis, 74, 11.05.2005. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/107820-criminal-procedure-law>.
9. Kodeks postępowania karnego, (Dz. U. 1997, nr 89 poz. 555 ze zm. 07.03.2018 r.), Kancelaria Sejmu S. 62/315. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-postepowania-karnego-16798685>.
10. URL: <https://www.lrvk.gov.lv/en/about-us/sao-of-latvia/about-sao-of-latvia>.
11. Valsts kontroles likums: adopted 09.05.2002. Latvijas Vēstnesis, 80, 29.05.2002. URL: <https://likumi.lv/ta/id/62538-valsts-kontroles-likums>.
12. Ustawa o Najwyższej Izbie Kontroli, (Dz. U. 1995 Nr 13 poz. 59), Kancelaria Sejmu S. 1/54. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19950130059/U/D19950059Lj.pdf>.
13. Неганов В.В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юр. наук за спец. 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 292 с.